

Závodský, Artur

Předpoklady literární tvorby Gabriely Preissové v letech osmdesátých

In: Závodský, Artur. *Gabriela Preissová*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. [29]-52

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119491>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II.

PŘEDPOKLADY LITERÁRNÍ TVORBY
GABRIELY PREISSOVÉ
V LETECH OSMDESÁTÝCH

*. at žije dobrá vůle poznávat dobro a krásu
a utíkat kousek ztemnělé cesty s tou
svojí lampičkou — aspoň kousek.*

Gabriela Preissová

Učující složkou českého národa do začátku let osmdesátých byla buržoazie, která bojovala proti zbytkům feudalismu, proti hospodářsky vyvinutější a politicky vládnoucí buržoazii německé i proti cizí státní moci. Ve svém úsilí opírala se česká buržoazie, vystupující do té doby jménem celého národa, především o živel maloburžoazní — o drobné řemeslníky, živnostníky a příslušníky inteligence; zprvu ji také podporovalo dělnictvo, v průběhu let počtem neustále narůstající.

Zhruba do velké hospodářské krize v r. 1873 můžeme mluvit o české buržoazii jakožto o třídě pokrokové. Vždyt pod hesly demokratických práv a buržoazní revoluce sdružovala okolo sebe všechny síly, jež stály v opozici proti absolutismu. Leč v posledních třech desetiletích 19. století se situace změnila. Naše buržoazie, zbohatlá průmyslovým podnikáním a obchodem, začala se od lidu vzdalovat; mezi ní a lidem šířila se, prohlubovala propast.

Osmdesátá léta minulého století představují kulminační bod ve vývoji české buržoazie. Naše země se rychlým tempem industrializují a stávají se nejprůmyslo-
vější částí rakousko-uherské monarchie. „Souboj o nadvládu v českých zemích byl v této době nahrazen soubojem o vnitřní tržiště celého císařství, o vliv na imperia-
listickou politiku Rakousko-Uherska, o náležitý podíl na kořisti.“¹⁾

Česká politika byla vedena staročechy, exponenty to liberalistické velko-
buržoazie spojené se skupinou velkostatkářů a vysokým klérem. Tuto konzerva-
tivní stranu, která aktivně podporovala rakousko-uherskou vládu, řídil František
Ladislav Rieger, sám majitel velkostatku a cukrovaru. Ideově představovala staro-
českou stranu universitní inteligence loajální habsburské dynastii a listy Politik,
Pokrok, Česká politika i revue Osvěta.

Už r. 1863 došlo k roztržce jednotné staročeské strany a ke vzniku tábora mla-
dočeských liberálů, vedených advokátem Karlem Sladkovským, majitelem tiskárny
MUDr. Eduardem Grégrem a žurnalistou Josefem Barákem. Nicméně až do polo-
viny let osmdesátých neměla mladočeská strana, hájící zájmy české maloburžoazie
a opírající se jednak o učitelstvo, jednak o protifeudální, protiklerikální živly
v rolnictvu, dobudování politickou organizaci. Její představitelé spolupracovali
se staročechy a víceméně se podřizovali jejich vedení. Přispíval k tomu také jed-
notný Český klub na říšské radě i na českém sněmu.

Staré autonomistické požadavky národní byly zredukovány na požadavek uznání
češtiny za rovnoprávnou úřední řeč a na požadavek korunovace císaře českým
králem. Bojem s vládnoucí rakousko-uherskou mocí o tyto dílčí ústupky odváděla
česká buržoazie pozornost pracujících od samé podstaty dění té doby, to je od

¹⁾ Zdeněk Šolle, *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století*. Praha 1951, str. 64.

svého úsilí dobýt a udržet trhy celé říše. Českou buržoazii let osmdesátých výstižně charakterizuje Zdeněk Nejedlý: „Buržoazie, ještě nedávno chudá a bezmocná, zatím dospěla a nabyla velkého majetku i velké moci, u nás sice více společenské než politické, protože ta byla stále ještě v rukou cizích, ale naše samospráva dovolovala využívat i společenské moci tak, jak by to byla moc politická, a tak nastává doba velkého vzrůstu i významu naší buržoazie.“²⁾

S mohutnější kapacitou průmyslové výroby u nás rozmnožovaly se řady dělnické třídy. Roku 1878 byla založena její revoluční strana — sociální demokracie. V letech osmdesátých šířily se v našem dělnictvu stále více myšlenky vědeckého socialismu. Vláda si uvědomovala jejich nebezpečnost, a proto počátkem osmdesátých let inscenovala pražský proces proti Ladislavu Zápotockému a soudruhům; v něm byl odsouzen větší počet průkopníků socialistického hnutí.

Přestože se národnostní rozpory mezi českou a německou buržoazií dále vyhrocovaly, nepřestával český továrník a statkář vidět — zároveň s německým kapitalistou — svého společného nepřítele v dělnické třídě. Česká vysoká buržoazie zrazovala v letech osmdesátých už otevřeně zájmy lidu. Tehdy došlo k definitivnímu rozchodu demokratického hnutí s buržoazií.

Ale rozpory narůstaly i v samém táboře české buržoazie. A tak v letech 1885 až 1887 objevila se v některých jejích vrstvách nespokojenost s taktikou strany staročeků. Projevilo se to jak růstem vlivu mladočeků, tak kritikou politiky staročeků ze strany mladší universitní inteligence, jež se soustřeďovala okolo revue *Athenaeum* (založené r. 1884) a později okolo listu *Čas* (začal ho vydávat koncem roku 1886 Jan Herben). Tato skupina „realistů“ měla politické ambice; dostala se však prudkým zápasem proti pravosti Rukopisů, který vzplanul r. 1886, do politické izolace. Skupina „realistů“ si nekladla za cíl odstranit kapitalismus, ale dělat politiku, která by lépe odpovídala zájmům buržoazie v nové etapě jejího vývoje. „Realisté“, vedení někdejšíml staročeským poslancem Josefem Kaizlem, mimořádným profesorem filosofie T. G. Masarykem a profesorem historie Antonínem Rezkem, vycházeli z politického odkazu Františka Palackého, z austroslavismu. Pokládali smíření české a německé buržoazie za jeden z předních cílů české měšťácké politiky. Vystupovali proti liberalismu a maloměšťáckému radikalismu mladočeků. V polovině let osmdesátých neměli ovšem „realisté“ stranicko-politickou organizaci.³⁾

Osmdesátá léta jsou v dějinách naší kultury charakterizována řadou velkých událostí: osamostatněním české university v Praze (r. 1882), otevřením Národního divadla (r. 1881 a po vyhoření budovy znovu r. 1883), založením spolku spisovatelů *Máj* (r. 1887), vydáváním *Ottova Slovníku naučného* (redakční kancelář byla sestavena r. 1885, první sešit vyšel r. 1888). Roku 1890 dotoval mecenáš Josef Hlávka z vlastních prostředků Českou akademii věd, slovesnosti a umění.

²⁾ Zdeněk Nejedlý, *T. G. Masaryk IV*, Praha 1950, str. 23.

³⁾ Obšírně o tom píše Jurij Křížek v knize *T. G. Masaryk a česká politika*, Praha 1959.

V roce 1891 dostalo Národní muzeum novou budovu v Praze na Václavském náměstí. Hospodářskou vyspělost českého průmyslu dokumentovala Zemská jubilejní výstava (r. 1891).

Už od šedesátých let vystupovala naléhavě do popředí otázka emancipace ženy. Vědci, politikové a umělci obraceli stále častěji pozornost k problémům ženy. Na jejím údělu se totiž zřetelně odrážel útlak, jemuž byl vystaven pracující člověk za kapitalismu. Jak ženská otázka v evropském měřítku volala po řešení, o tom svědčí Engelsova kniha O původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu (z r. 1884). Také u žen z měšťanských rodin rostlo úsilí o emancipaci. Na přelomu století může se dokonce mluvit o tzv. feministickém hnutí.

Několik dat ukáže, jak silil proces osvobození ženy u nás. Roku 1863 byla otevřena v Praze veřejná Vyšší dívčí škola, první toho druhu v Rakousko-Uhersku. Velmi platně se zasloužil o šíření myšlenky rovnoprávnosti ženy Americký klub dam, který ustavil Vojta Náprstek r. 1865 v pivovare U Halánků. Roku 1871 vznikl z podnětu Karoliny Světlé Ženský výrobní spolek český. Škola, kterou zřídil, umožnila dívkám dosáhnout obchodního a průmyslového vzdělání. Od roku 1871 vycházel měsíčník Ženské listy. Roku 1890 byl se zdarem dovršen boj Elišky Krásnohorské o založení prvního dívčího gymnasia v monarchii — Mínervy.

Na Moravě soustřeďoval se zápas o vyšší vzdělání českých dívek především v brněnské Vesně. Roku 1870 vznikla Vesna, dívčí spolek pěvecký v Brně. Ale už rozhodnutím první valné hromady koncem roku 1871 stala se Vesna ženským spolkem všeobecně vzdělávacím, který v průběhu let rozvinul rozsáhlou činnost. Roku 1886 podařilo se Vesně otevřít První českou pokračovací školu dívčí. Od té doby datuje se slibný vývoj škol Vesniných v Brně,⁴⁾ který se stal příkladem pro zřizování obdobných škol na Moravě — Pöttingea v Olomouci a Světlé ve Velkém Meziříčí.

V druhé polovině 19. století dobývá si česká žena z měšťanských kruhů postupně stále větší účasti na veřejném životě, a to v činnosti pedagogicko-organizační, charitativní, osvětové (v ochotnických a pěveckých spolcích) apod. Nebylo náhodou, že se v posledních desetiletích 19. století a na začátku 20. století uplatnila také v literatuře řada žen: Karolina Světlá, Sofie Podlipská, Eliška Krásnohorská, Teréza Nováková, Růžena Svobodová, Anna Lauermannová-Mikschová, Božena Víková-Kunětická a jiné. Všechny byly v tom či onom směru zároveň také veřejnými pracovnicemi. Významné místo v jejich kruhu zaujímá Gabriela Preissová.

Pokroková literatura osmdesátých let rozvíjí se a mohutní v boji s kulturou, která je spjata se životem reakční buržoazie. Představitelé pokrokové literatury zůstávají věrni sociálnímu a národnímu zápasu lidových mas. Zdůraznit však

⁴⁾ Sleduje ho Vlasta Šanderová v článku *Sedmdesát let brněnské Vesny* (ve sborníku *Ženy na Moravě*, Brno 1940, str. 14 n.).

třeba, že hranice mezi progresivní a reakční linií v literatuře procházela často i uvnitř díla jednotlivých autorů nebo uvnitř jednoho časopisu.

K literárním orgánům té doby patří Lumír, řízený Josefem Václavem Sládkem, a Květy, redigované Svatoplukem Čechem, jeho bratrem Vladimírem Čechem a Servácem Hellerem. Do roku 1888 vycházel pod vedením Václava Brožíka a Františka Kvapila Ruch, který šířil známost o ruské literatuře. Revui Osvěta vlastnil Václav Vlček. Tento měsíčník se stal hlavně zásluhou Františka Zákrejse a Ferdinanda Schulze tribunou konzervativního nacionalismu; zastíral třídní protiklady české společnosti vlasteneckými frázemi a odkazem k překonaným společenským formám (např. k patriarchální vesnici). Občas ovšem přispívali do Osvěty také autoři pokrokoví. Širokým vrstvám byl určen obrázkový týdeník Zlatá Praha (od r. 1884). Úsilí o umělecký realismus výrazně charakterizovalo Českou Thalii (1887—1892), list pro dramatickou literaturu a divadelnictví, redigovaný Janem Ladeckým.

Pokroková literatura té doby kritizuje sociální rozpory a podává obrazy velikosti lidu. Mistr a teoretický průkopník realismu Jan Neruda vydává v letech osmdesátých sbírky básní *Balady a romance* (1883), *Prosté motivy* (1883) a píše fejetony, osvětlující otázky současnosti. Básníci posilují svou tvorbou národní hrdost, volají do boje proti malosti a rozněcují víru v budoucnost (Sv. Čech, *Jitřní písně* — 1887, *Nové písně* — 1888), J. V. Sládek tvoří ideální typ českého charakteru v *Selských písních a českých znělkách* (1889).

Stagnace české buržoazie se odrážela v jejím odklonu od pokrokových tradic minulosti. A právě tehdy se v naší literatuře objevovala stále početnější díla s historickou tematikou, která se snažila posilovat vlastenectví českého lidu a přibližovat mu pokrokové, revoluční tradice minulosti, buržoazii už zrazované. Jejich autoři (Sv. Čech, J. Vrchlický, V. Beneš Třebízský, A. Jirásek aj.) vyzdvihovali velká revoluční období českého národa — dobu husitskou, selské bouře za feudalismu, epochu národního obrození a revoluční rok 1848.

Pokrokoví spisovatelé (např. Sv. Čech v básni *Pravda* z r. 1885) odhalovali licoměrnost buržoazie a ukazovali, jak měšťáctvo zneužívá pro svoje záměry všech mravních hodnot. Progresivní literatura usvědčovala ze zrady ty, kdož se snažili vyhnout boji a týt v závětví jako paraziti. Tak Sv. Čech napadal ve svých broučkářkách (r. 1888) přizemního maloburžou. Proti licoměrné pruderii měšťáctva vystupují v lyrice největší básníci těch let, oslavující svobodný, renesančně košatý život (J. Vrchlický). Silící kosmopolitismus velké české buržoazie, která se snažila osvojit si „evropskou“ úroveň cizí buržoazie, napadal *Hanuman* Sv. Čecha.

S nástupem organizovaného dělnického hnutí vystupují básníci, kteří vyšli přímo z řad proletariátu a jejichž tvorba roste bezprostředně z potřeb zápasu dělnické třídy (J. B. Pecka, N. Zoula, Fr. J. Hlaváček aj.). Verše dělnických básníků rozvíjejí v nové situaci revoluční tradice (husitství, francouzskou revoluci, rok osmačtyřicátý, Pařížskou komunu); satirickým přístupem ke skutečnosti navazují

na K. Havlíčka. Často využívají formy lidové nebo zlidovělé písně a leckdy jsou dokonce psány na její notu. Buržoazie ovšem tyto básně, určené k hromadnému rozšiřování a ke zpěvu, umlčovala nebo zesměšňováním jejich „neuměleckosti“ bagatelizovala. Ale i v tzv. vysoké poezii objevuje se od konce let osmdesátých tematika, která odráží revoluční boj dělnické třídy (Čechovy básně *Hrdina budoucnosti* a *Podzemní hlas* z r. 1888). Tu a tam ovšem ještě vyznívaly sympatie pro pracujícího člověka u některých autorů (J. V. Sládek, J. Vrchlický) v ideologii všeobecně chápané humanity a třídního smíru.

Na počátku osmdesátých let zamýšlí J. Arbes, který se hlásil k socialismu utopické ražby, napsat románový cyklus o vývoji české společnosti. Uskutečnil však jenom úvod k němu — *Štrajchpuďlíky* (1880). Toto významné dílo zobrazilo dvacátá léta 19. století, kdy se měnila manufaktura ve výrobu kapitalistickou. Arbes v něm ukázal bezohledné vykořisťování dělnictva i dětí, ale docházel místy k nesprávným závěrům ideovým.

M. A. Šimáček začal popisovat prostředí cukrovaru (*Z opuštěných míst* — 1887, *U řezaček* — 1888), avšak zkresloval dělnickou problematiku maloměšťáckými názory o příčinách bídy.

Občas vedl autory odpor proti měšťácké společnosti k romantickému útěku ze skutečnosti do sféry mýtů a k idealizaci minulosti (J. Zeyer). Složitá umělecká osobnost J. Vrchlického je plna protikladů: Svými překlady přenášel Vrchlický do české literatury velkou část z bohatství, jehož dosáhla světová literatura; avšak v záplavě historických látek nemluvil Vrchlický vždycky k závažným problémům současnosti a nevyhnul se ani nebezpečí kosmopolitismu, eklekticismu nebo mystického pojmání dějin. Slabé stránky jeho poezie (např. lartpouarlartismus) odrážely počínající dekadenci měšťácké třídy, v silných dílech stál Vrchlický na stanovisku lidu (*Selské balady* z r. 1886).

Významnou úlohu při nástupu realismu v letech osmdesátých sehrála vesnická próza a zejména drama.⁵⁾

Pokrokoví prozaikové zobrazují koncem osmdesátých let postupující třídní diferenciaci našeho venkova, zbídačování chudých vrstev a kořistnictví vesnických gruntovníků (A. Jirásek v *Povídkách z hor*, K. V. Rais v prvních obrázcích, kde rozvíjel hálkovskou tradici a ukázal, že touha po penězích žene hospodáře proti rodičům).

Sociální, politická a národnostní situace na Moravě v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století se proti poměrům v Čechách značně lišila. Zatímco v Čechách sílila buržoazie hospodářsky a centrum společenského života se přesouvalo do měst, na Moravě byl průmysl většinou v rukou Němců a němčících kapitalistů

⁵⁾ O vývoji k realistické dramatu a k realistickému inscenování her bude řeč ve IV. kapitole.

židovských. Města si podržovala ráz německý, i když v nich postupem let vystupovala stále výrazněji do popředí česká inteligence, studující mládež a drobná buržoazie. Oporou českého živilu na Moravě zůstával venkov.

Z rozdílného hospodářského a politického vývoje Moravy proti Čechám vyplynula odlišnost v oblasti kultury a literatury. Od časů generace májové čerpali autoři v Čechách svoje náměty do značné míry ze života městského. Jádrem tematiky spisovatelů na Moravě zůstával venkov se svou ústní slovesností a svěrázným bytem. V době, kdy se literatura v Čechách, zejména překlady Vrchlického, vyrovnávala s děním ve světě a kdy se v díle tohoto básníka odvracela od buditeelského patosu k specifickým otázkám poezie, umění, estetiky a filosofie dějin, na Moravě projevovala se ostražitost před kosmopolitismem a formalismem. Literatura měla tu charakter národně obroditelský, vlastenecký a slovanský. To byly důvody, proč se na Moravě zvedla proti Vrchlickému vlna nedůvěry a odporu (u Jana E. Kosiny, v časopise *Koleda* aj.).

Kulturní dění na Moravě se rozvinulo obzvláště po založení gymnasií v Brně a v Olomouci (obojí v r. 1867). Studenti tvořili kroužky, pořádali přednášky, vydávali psané časopisy a záhy vystoupili na veřejnost i se svými literárními pokusy.

Střediskem studentů, kteří přicházeli z Moravy na studia do Prahy, stala se tu Moravská beseda. Její pracovníci usilovali probudit národní uvědomění na Moravě zakládáním českých knihoven v moravských městech, přispíváním do novin, časopisů atd. Významně v Moravské besedě působil Jan Herben. Vyvolal k životu akci, aby se studenti seznamovali se životem moravského venkova. Sám přednášel v Moravské besedě o Moravském Slovensku, František Roháček o rodném Krumlovsku atp.

Literární klub Moravské besedy sdružoval studenty k diskusím i k literárním akcím. V něm se zrodil popud k vydání almanachu moravské omladiny. Jmenoval se *Zora* a vyšel r. 1877. V Zorě vystoupili poprvé na veřejnost členové hnutí nazývaného později *M l a d á M o r a v a*. Almanach *Zora* podnítil literární a kulturní ruch na Moravě. Roku 1878 vyšel jeho druhý ročník, věnovaný profesorovi Františku Bartošovi. Největšího významu nabyla *Zora II*, vydaná r. 1885 redakcí Jana Herbena, Jana Kabelíka a Františka Roháčka k desetiletí trvání Moravské besedy. Leander Čech publikoval v ní programový článek *O úkolu krásné literatury české na Moravě*, kde vytyčil perspektivy literatury na Moravě takto: „Škola moravská hleděti musí ke zvláštním poměrům moravským, k těm různostem, kterými se český lid na Moravě a jeho všeliký život liší od šťastnějších bratří v Čechách. Že rozdíl ty jsou a že i sám vývoj veškeren českého lidu moravského jest zvláštní, tomu dá každý: a právě tato okolnost a tyto údaje nepopěrně způsobily a opravňují mluvit i tvořiti zvláštní školu moravskou v české literatuře, ne ovšem zvláštní literaturu moravskou, a zaplašují všechny ty obavy, které n. p. již při vydání prvního ročníku ‚Zory‘ sem tam v Čechách bylo slyšati, — obavy ně-

jakého odštěpování a roztrhávání.“ Literatura na Moravě, aby vyrostla v literaturu národní, má se podle L. Čecha stát „výrazem buď minulého, buď současného vědomí národního“. Spisovatelé, kteří chtějí vytvořit díla z historie, musejí se snažit o to, „aby historická jejich díla nebyla jen a jen rázu popisného a vypravovatelského, ale i skutečné plody povstale svorným a jednotným působením i básnické obrazotvornosti i myslícího a rozumujícího ducha“. Literatura, zobrazující současné vědomí národní, „všech těchto životních poměrů národních... má být zrcadlem, květem a vrcholem“. Jak ukázal F. Vodička,⁶⁾ kryl se tento program Leandra Čecha se snahami Jana Herbena okolo r. 1885 o překonání sběratelského přístupu k venkovské látce a s jeho úsilím o zachycení minulého i přítomného života moravského lidu.

Článek L. Čecha proklamoval umělecký a národní realismus. Čech v tomto směru pokračoval i později, jak svědčí jeho stat *Nová literární revoluce* (v Literárních listech r. 1887).

Mladá Morava byla hnutím nepřilíš početné mladé inteligence, neměla zcela jasný program a po roce 1885 se rozpadla. Nicméně její význam tkví v tom, že se jí podařilo probudit živý literární ruch na Moravě a že z jejího středu vyšli kritické Leander Čech, předčasně zesnulý Hynek Babička, František Bílý, pozdější zakladatel Nivy (1891) František Roháček a redaktor i prozaik Jan Herben. Do třetího almanachu Zora přispěla také Gabriela Preissová. Stalo se tak nepochybně zásluhou hlavního pořadatele sborníku Jana Herbena.

Co bylo v próze na Moravě nedlouho před vstupem Gabriely Preissové?

V druhé polovině sedmdesátých let působil zde jako jediný významnější spisovatel Václav Kosmák (1844—1898), autor *Kukátka*, venkovských to obrázků, lidem hojně čtených. Preissová se s Václavem Kosmákem setkala osobně r. 1886. Ve společnosti vlastenců strávila s ním příjemný večer. Spisovatel *Kukátka* chválil její práce a kladl je výše nežli povídky Františky Stránecké.⁷⁾

S kruhem Moravské besedy je spojeno jméno „moravského Hála“ Josefa Večeři (1856—1883), prozaika, který zobrazoval rodný kraj u Moravských Kynic.

Jako svůj příklad v lidopisné práci označovala Gabriela Preissová vlasteneckou dámu, spisovatelku a národopisnou sběratelku Františku Stráneckou (1839 až 1888). Tato žena vyšla z prostředí patrimoniálního a ve svých prózách (knihy *Z našeho lidu* — 1882, *Některé črty* — 1885, *Z pohorí moravského* — 1886) ukazovala venkovské figurky ve vztahu k představitelům inteligence, a to perem značně idealizujícím. Její obrázky, psané v duchu patriarchálních názorů a nesené mírnou mravokárností praktického dosahu, popisují se zálibou lidové zvyky a zachycují projevy lidové slovesnosti. S tím souvisí druhá větev činnosti Františky Stránecké — zájem o lidové pohádky (*Pohádky z Moravy* — 1868) a pozornost k písním, krojům, výšivkám, kuchyni lidu apod.

⁶⁾ *Moravské beletristické studie Jana Herbena*, ČMM 1938, str. 223.

⁷⁾ Srov. o tom v dopise Gabriely Preissové Bronislavě Herbenové ze 14. května 1886.

Postavou spisovatelky a sběratelky Františky Stránecké dostáváme se do středu národopisné činnosti na Moravě, jež zde měla dvě ohniška — jednak okruh národopisných sběratelů okolo profesora Františka Bartoše a později okolo Vesny v Brně, jednak okruh pracovníků okolo Vlasteneckého muzea v Olomouci, kde národopisné oddělení založil kněz Ignát Wurm. S oběma středisky Gabriela Preissová úzce spolupracovala.

Organizátorem lidopisných studií a předním představitelem národopisu na Moravě byl profesor Slovanského gymnasia v Brně a od r. 1888 ředitel gymnasia na Starém Brně František Bartoš (1837—1906). Tento pokračovatel Karla Jaromíra Erbena a Františka Sušila spatřoval ve venkovském lidu základní složku národa. Vytrvale zachycoval projevy jeho kultury. Chtěl svými sbírkami moravských písní i svými etnografickými knihami *Lid a národ*, *Moravský lid* obrozovat literaturu a opřít spisovný jazyk o úzus jazyka lidového.

Bartošovy studie působily velmi silně na sběratelku Františku Stráneckou a především na Jana Herbena. S oběma byla Gabriela Preissová, která také sbírala umělecké projevy venkovského lidu (zejména výšivky), ve styku.

Nevíme, kdy se Gabriela Preissová setkala s Františkou Stráneckou poprvé. Ale bylo to patrně na počátku hodonínského pobytu Preissové. Stránecká bydlila tehdy už v Brně, kam přišla r. 1874 z Uherského Hradiště. Sbírala kroje, výšivky atp. a psala o lidovém umění do Ženských listů, do Květů a jinam. Vysoko cenila lidovou kulturu a řídila se Bartošovými lidopisnými studiemi, o nichž se vyjadřovala s velkým respektem.⁸⁾ Od ní pochází myšlenka, aby se lidové umění vracelo do českých měšťanských rodin prostřednictvím žákyní Vesny, aby se nový šat žen obrozoval prvky lidovými. Preissová navštěvovala Stráneckou.⁹⁾ Vedle národopisných zájmů spojovalo obě spisovatelky také úsilí emancipační, snaha povznést naši ženu, odstranit podceňování jejich schopností. V tom směru šla Preissová ve šlépějích Stránecké.¹⁰⁾ Po smrti Františky Stránecké r. 1888 napsala Preissová dojemnou vzpomínku na ni.¹¹⁾ Vyznala se tam, že ji Stránecká učila účtět ke starobylosti slovanské kultury a že jí vštěpovala lásku k lidovému vyšívání.

Národopisné a emancipační snahy sblížily Gabrielu Preissovou také s Julií Kusou, roz. Kominíkovou (1858—1908). Tato venkovská učitelka měla po při-

⁸⁾ Srov. o tom v *Obzoru* 1885, str. 46.

⁹⁾ Srov. např. zprávu, kterou Gabriela Preissová podává Bronislavě Herbénové v dopise z 10. října 1886.

¹⁰⁾ Svědčí o tom např. pasus z dopisu, který Preissová psala Stránecké 9. května 1888: „Naše žena, má drahá Stránecká — tato neskonalé platná polovina národa, žena, která se snaží zúčastnit se práce a boje za humny svých rodinných povinností, v širším rozhledu — ta se musí drát —. Největší hlasatel ženské emancipace chce vidět vlastní ženu jen u rodinného krbu, a ta cizí, vynikající, je od něho nakonec vždycky podceňována — nehodí-li za ní ještě zesměšňující vtíp. A ještě smutnější je, že ženy samy — otroctví uniklé — pomáhají statečně mužům vynikající ženu snižovat. A tak celá moje pošlapaná víra, že jedny jediné dlaně mohou zjasnit tolik životů, jako by před nimi lampičku nesly, byla Vámi zas posílena — *půjdu sebevědomě a trpělivě za Vámi, naše drahá Stránecká!*“ (Citováno z článku Bedřicha Slavíka *Literární realismus u moravských spisovatelek* — ve Sborníku *Ženy na Moravě*, Brno 1940, str. 83; kurzíva v citaci ode mne, A. Z.)

¹¹⁾ Gabriela Preissová, *Vzpomínka na Františku Stráneckou* (*Ženské listy* 1888, str. 137—139).

chodu do Prahy možnost poznat sběratelskou a vlasteneckou činnost Vojty Náprstka (1826—1894). Roku 1880 provdala se za ovdovělého mladočeského politika, říšského a zemského poslance Wolfganga Kusého, který stál již dříve s dr. Josefem Illnerem u začátků Vesny. Kusá si přinesla do nového prostředí ideály Amerického klubu českých dam a pracovala brzy v prostředí ženského veřejného života v Brně. Už r. 1881 stala se starostkou Vesny. Zřídila ve svém domě spolkovou čítánu. Jejím přičiněním vznikl Komitét pro podporu chudých dívek studujících. Ve velkorysé práci pro Vesnu hledala duchaplná, společensky vytříbená a energická Kusá útěchu při zármutku nad smrtí manželovou (r. 1886). Kusá měla smysl pro lidové umění. Roku 1885 přinesla do Vesny první kraslice z Moravského Slovenska. Když se r. 1891 provdala za architekta Josefa Fantu, profesora na pražské technice, darovala Kusá na stavbu budovy Vesny královskou částku 20 000 zlatých.

S Julií Kusou dopisovala si Preissová od r. 1888. Navštěvovaly se, přemýšlely o práci pro zrovnoprávnění ženy, cestovaly spolu na Slovensko, sbíraly kroje, výšivky, kraslice — slovem: byly to přítelkyně nejměrnější.

Františka Stránecká a Julie Kusá se stýkaly s kruhem Vojty Náprstka v Praze, zejména také s jeho ušlechtilou manželkou Josefou, která založila r. 1877 v domě U Halánků národopisné oddělení. Pravděpodobně to byly ony, kdo sblížil Gabrielu Preissovou s Náprstkovými. O premiéře Gazdiny roby r. 1889 podala Josefa Náprstková mladé autorce věvec.¹²⁾ Preissová zpravovala své přátele o úspěších *Její pastorkyně*,¹³⁾ ale hlavně spolupracovala s nimi na přípravách k Národopisné výstavě. Po svém přestěhování do Oslavan navštívila sousední vesnice, aby hledala národopisný materiál pro výstavu (v Padochově našla u pastýře dva krásně vykládané býkovce, u jednoho havíře umně provedený Betlém).¹⁴⁾ Vojta Náprstek posiloval odpor Gabriely Preissové k maďarizaci slovenských dětí a její vůli pomáhat ženskému emancipačnímu hnutí. Preissová vzpomínala po letech, jak jí Náprstek řekl „... všude od věků k věkům utiskuje vždy ten silnější živel toho slabšího v přírodě i lidstvu — jen když se ten slabší dá — ale my dva prozatím, že bychom mohli pomáhat trochu ženě, aby se, vyvihla do spravedlnosti všech svých lidských práv — nemyslíte?“¹⁵⁾

Velmi horlivě pracoval kruh pěstitelů národopisu v Olomouci. Stál mu v čele Ignát Wurm (1825—1911). Tento ušlechtilý kněz založil národopisné oddělení Vlasteneckého muzea v Olomouci. Původně mělo muzeum — vzniklo r. 1883 zásluhou MUDr. Jindřicha Wankla — jenom shromažďovat nálezy archeologické. Ale vlivem Wurmovým obrátila se pozornost olomouckých pracovníků také k lido-

¹²⁾ Srov. dopis Gabriely Preissové Josefě Náprstkové z 9. listopadu 1889 (4 dopisy Gabriely Preissové této adresátce jsou uloženy v Náprstkově muzeu v Praze).

¹³⁾ V dopise Josefě Náprstkové z 12. ledna 1891.

¹⁴⁾ Srov. dopis Gabriely Preissové Josefě Náprstkové z 3. listopadu 1893.

¹⁵⁾ Gabriela Preissová, *Stará vzpomínka* (v knize Památce Vojty Náprstka, Praha 1926).

vým výšivkám. V jejich motivech byla totiž hledána — a zde se projevil vlivy školy romantické — podobnost s ornamenty, které zdobily pravěkou keramiku i předměty bronzové. Wurm seznámil Wanklovu dceru Vlastu, která byla prodána za profesora Havelku, s prvními sběratelkami lidových krojů a výšivek, s industriálními učitelkami Xaverou Běhálkovou z Tovačova a Františkou Kopečkovou z Klobouk.¹⁶⁾ Získal ji pro sbírání projevů lidového umění. Tak postupně vznikaly vzácné sbírky výšivek v olomouckém muzeu. Začátkem ledna r. 1885 byla zahájena v Olomouci veřejná výstava, která nesla heslo »národní píseň a vyšívání národní rodné jsou sestry«.

Výstavy se zúčastnila spolu se starostkou Vesny Julií Kusou jednatelka tohoto spolku Eliška Machová, tehdy cvičná učitelka učitelského ústavu v Brně. Tato oddaná stoupenkyně Františka Bartoše byla okouzlena krásou výšivek a vypracovala pak příslušnou část programu Vesniných škol o výšivkách. Národopisnou výstavu v Praze obeslala už Vesna vlastní expozicí. Po návratu do Brna shrnula Machová své dojmy z výstavy a uveřejnila r. 1885 v Ženských listech na čtyři pokračování článek *Z výstavy moravského národního vyšívání v Olomouci*. Od té doby podnikala Machová o prázdninách národopisné cesty po Moravském Slovensku a na Slovensko do Uher.

Národopisný ruch brněnské Vesny a sběratele v Olomouci spojovala Lucie B a k e š o v á (1853—1935), dcera dr. Wankla a manželka statkáře i zemského poslance Františka X. Bakeše v Ořechově u Brna. Tam byl v červenci r. 1888 poprvé proveden při „kočující schůzi“ Vlasteneckého muzea olomouckého starobylý obřadní tanec Královničky. Bakešová byla jednatelkou národopisného odboru spolku Vesna a udomácnila Královničky v Brně. Pořádala národopisné výstavy po celé Moravě a úzce spolupracovala s Leošem Janáčkem. Seznámení Gabriely Preissové s ní spadá na konec let osmdesátých.

Že moravské sběratelky národopisu Stránecká, Kusá, Machová, Bakešová a s nimi též Preissová byly ve spojení s Františkem Bartošem, je nepochybné. Vždyť Bartoš vykládal od r. 1872 českou mluvnici na Vesně, později přednášel o českém jazyku a literatuře v průpravném kursu, v tzv. školce. A když byla r. 1886 otevřena První česká pokračovací škola dívčí ženské vzdělávací jednoty Vesna v Brně, stal se jejím odpovědným správcem.

Bartoš jakožto znalec moravských nářečí pomáhal Preissové při formování řeči postav dramatu *Její pastorkyňa*. Tím, že zařadil do svých sbírek také písně slovenské, utvrzoval Preissovou v jejím spojování lidu Moravského Slovenska s lidem Slovenska v Uhrách. Prozaická tvorba Gabriely Preissové, vzniklá v období slováckém, namnoze s Bartošovými názory a činností koresponduje.

František Bartoš působil svým sběratelstvím a svými národopisnými studii na početné své žáky. Mezi nimi zaujímá zvláště významné postavení Jan Her-

¹⁶⁾ Viz o tom v článku Marie Trkanové *Eliška Machová a Vesna* (ve sborníku *Ženy na Moravě*, Brno 1940).

ben (1857—1936), rodák z Brumovic na Moravském Slovesku, Bartošův žák na gymnasiu v Brně. Herben uveřejnil od r. 1880 řadu národopisných studií, v kterých projevoval sklon k beletrizaci látky.¹⁷⁾ Tyto národopisné práce vstoupily potom do tří Herbenových knih: *Moravské obrázky* (1889), *Slovácké děti* (1890) a *Na dědině* (1893). Herbenova cesta vedla od romantického okouzlení kulturou lidu k pravdivému zobrazování moravské vesnice v literatuře.¹⁸⁾

Gabriela Preissová se znala s Janem Herbenem patrně od r. 1883. O tom, že mu přispěla do III. ročníku almanachu *Zora*, byla už zmínka. Herben patřil k literárním rádcům Preissové, je původcem medailónu této spisovatelky v Humoristických listech (1886) a významně formoval tvar *Gazdiny roby* a *Její pastorkyně*. Herbenovi mohla Preissová vděčit i za to, že jednou promluvila v Praze na ulici s milovaným Janem Nerudou.¹⁹⁾ Herben znal Nerudu z doby svého krátkého působení v Národních listech (před tím, nežli koncem r. 1886 založil *Čas*). S Herbenovou snoubenkou a potomní manželkou Bronislavou, rozenou Foustkovou (1861—1942), žila Preissová v přátelství a také si s ní od r. 1885 dopisovala. Tato korespondence je významným dokumentem pro poznání osmdesátých a devadesátých let u nás. Když se Preissová přestěhovala do Prahy, obě spisovatelky se navštěvovaly, takže dopisování ustalo.

František Bartoš a možná i Julie Kusá upozornili Gabrielu Preissovou na mladého hudebního skladatele a badatele o lidové písni Leoše Janáčka (1854 až 1928).²⁰⁾ Od r. 1888 datuje se korespondence mezi oběma umělci. Janáček vytvořil na téma z povídky Gabriely Preissové operu *Počátek románu* a na mírně upravený text stejnojmenného dramatu operu *Její pastorkyňa*.²¹⁾ Janáčková píseň *Ej, mamko, mamko z Její pastorkyně* zpopularněla tak, že se objevovala také ve sbírkách lidových písní. Leoš Janáček pomýšlel i na komponování *Gazdiny roby*, třebaš ji operně zpracoval už předtím J. B. Foerster.²²⁾

Národopisný ruch na Moravě šel rovnoběžně s obdobnými snahami v Čechách a vedl k expozici národopisu v České chalupě na Všeobecné zemské jubilejní výstavě r. 1891. Úspěch České chalupy přiměl Fr. A. Šuberta, aby ještě r. 1891

¹⁷⁾ *Život slováckých chlapců. Jejich povaha, písně a hry* (Slovanský sborník 1883); *Život slováckých děvčic. Jejich povaha, písně a hry* (Slovanský sborník 1884); *Kus jižní Moravy* (Květy 1883); *Stará škola* (Ruch 1884); *Ze slováckých dědin* (Pokrok 1887) aj.

¹⁸⁾ Tento vývoj od národopisného zájmu k beletrii sleduje u Jana Herbena Felix Vodička v stati *Moravské beletristické studie Jana Herbena* (ČMM, 1938, str. 201 n.).

¹⁹⁾ Gabriela Preissová, *Chvilka s Janem Nerudou* (sborník Chudým dětem — O Janu Nerudovi, Brno 1933).

²⁰⁾ Janáčekův zájem o nápěvky lidské mluvy, o lidový zpěv a lidový tanec byl v úzké souvislosti s národopisnou činností Františka Bartoše. V letech devadesátých spolupráce mezi oběma dosáhla vrcholu. Janáček se stal předsedou pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku.

²¹⁾ Bližší podrobnosti o tom viz v článku Theodory Strakové *Setkání Leoše Janáčka s Gabrielou Preissovou* (Na okraj opery *Počátek románu*) — časopis Moravského muzea 1958 a v dopisech Gabriely Preissové Leoši Janáčkoví, které jsou uloženy v Janáčkově muzeu v Brně.

²²⁾ Gabriela Preissová o tom píše v článku *Má setkání s Thalíi* (Divadlo a hudba, roč. 1, 1942).

navrhl uspořádání národopisné výstavy. Byla zahájena po čtyřech letech v těžkých poměrech politických. Národopisnou výstavou československou r. 1895 vrcholí snahy o shromáždění projevů lidové kultury u nás skvělým úspěchem. Sběratelská práce Gabriely Preissové, stejně jako její spisovatelské dílo přispěly k tomu nemalým podílem.

Sňatkem s Janem Nep. Preissem přišla Gabriela Preissová do Hodonína, do prostředí, které si zamilovala a které jí poskytovalo mnoho podnětů k literární tvorbě. Náměty volající po zpracování se přímo hrnuly. Některé z nich spisovatelka v rychlosti načrtla ihned, ale dokončení se dočkaly až po letech.

Cestu k tvorbě urovnávala Gabriele Preissově také známost s literáty.

Od svého pobytu v Praze a z potomních návštěv tohoto města počítala Preissová do kruhu svých známých Karolinu Světlou (1830—1899). Mezi mladou Gabrielou Preissovou a mezi Karolinou Světlou, o dvaatřicet let starší, došlo občas k disharmonii. Příčinou sporu staly se hlavně otázky světového názoru. Karolina Světlá byla svým celkovým postojem pokroková liberálka. Zazlívala Preissově její příklon ke staročeské straně a její katolictví. Vysvětlovala si je malým vzděláním Preissově. Ne zcela se obě spisovatelky ztotožňovaly v názorech na slovanskou otázku. Světlá zastávala zhruba stanovisko Karla Havlíčka, zatímco Preissová by ráda byla viděla uskutečněny myšlenky slovanské vzájemnosti.

O vztazích Karoliny Světlé ke Gabriele Preissově v letech osmdesátých zpravuje nás výrazně, i když dozajista jednostranně, list, který psala 24. února 1899 společnice Karoliny Světlé Anežka Sluková Teréze Novákové. Práví se v něm mimo jiné:

„Taktéž se tetička zarmoutila nad paní Preissovou. Přála si tato s ní dopisovati, ale již na druhý dopis jí tetička neodpověděla. ‚Jaký to skvělý talent‘ říkávala ‚a jaká to mělkost v úsudku a vzdělání!‘ Oznamila totiž tetičce, že je konzervativkou, poněvadž v parlamentě vídeňském viděla, kterak ‚liberálové míří jen na očásek a nikoli na hlavu‘. Nemá podle všeho nejmenšího pojmu dosud o duchu dějin. Krásnohorská již rovněž přestala si s ní dopisovati. Také hořekuje nad tím, nedostatečným vzděláním. Dala jí o tom jakýsi pokyn, na který jí paní P.[reissová] odpověděla, že se nechce státi důkladnou spisovatelkou. Jaká to škoda, že nechce stoupati výše a zasáhnouti hlouběji do záhad života, než dosud učinila. Obáváme se, že svůj lyrismus takto brzy vyčerpá a že neudělá ze sebe nikterak, co příroda chtěla, svěřivši jí takový poklad. Došlo tetičku z Brna přání, aby se na ni působilo, že nevolí dobře svou společnost atd., avšak tetička odpověděla: ‚Jak bych já si mohla troufat na směr její působit! Což by mi neřekla, že byla dosud vždy a všude chválena právě pro svůj směr a já každou chvíli nějakou šňupkou obdařena.‘²³⁾

Karolina Světlá i Gabriela Preissová nepřestaly navzájem nikdy svoji literární činnost a působení sledovat. Preissová ctíla Světlou jako příkladně uvědomělou

²³⁾ Dopis Anežky Slukové Teréze Novákové je uložen v Muzeu Karoliny Světlé v Českém Dubu.

vlastenku a jako imponující zjev ženy velkého ducha i horoucího srdce. Mezi oběma byl ovšem rozdíl nejenom ve věku a v některých názorech, nýbrž i kontrast dvojí společenské etikety a letory. Světlá cenila u lidí rozvážlivou důstojnost, vyrovnanost povahy a leckomu zazlívala čtveračivou rozjařenost. Preissová vynikala v osmdesátých letech (i později) čipernou spontánností, převahou citu nad rozumem, mladistvým, často bouřlivým temperamentem. Těžko snášela být jenom náznaky nějakého protektorství. Preissová se do jisté míry podobala mentálně Boženě Němcové. Víme, že Karolina Světlá přerušila svého času také styk s Boženou Němcovou.

Bylo tedy dosti příčin, aby k důvěrnějšímu osobnímu sblížení obou spisovatelek nedošlo. Stále se jejich vztah podobal poměru starší a mladší herečky na témž jevišti.

Daleko vřelejší byl postoj Elišky Krásnohorské (1847—1926) k mladší autorce. Krásnohorská hodnotila v kritikách díla Gabriely Preissové, zejména její slovácká dramata. Za nenávislné kampaně po inscenaci *Její pastorkyně* přednášela Krásnohorská na téma »Jenuša a Markétka«. Mezi oběma spisovatelkami trval vztah přátelské úcty. Preissová přispívala do *Ženských listů*, které Krásnohorská redigovala. Ženskému výrobnímu spolku zaslala Preissová r. 1888 ukázky vyšívání slovenských žen. Přála si, aby v Praze vzbudila pozornost k chudému Slovensku a aby se lidová kultura hmotnou podporou českých žen posílila.²⁴⁾ Dopisy E. Krásnohorské mladší přítelkyni byly, žel, zničeny. Ale i z těch nepatrných trosek, které se zachovaly,²⁵⁾ můžeme vyčíst, že Krásnohorská si vysoko cenila práci Gabriely Preissové. Dokonce mladší družce navrhovala, aby se odstěhovala do Prahy. „Přála bych si,“ psala, „abyste sem přišla za plné svěžesti svého ducha i citu, mláda a ohnivá, jak Vás znám! Ty rozkošné obrázky slovácké mohla byste tuším za letní doby vždy také sbíratí na výletech, prázdninách. Jak se těším, ba jaká to byla lahodná zvěst, že máte několik látek a hodláte pustiti se do práce. Nikdo toužebněji té Vaší práce neočekává než já.“²⁶⁾ Preissová si Krásnohorské hluboce vážila. Když jí v listopadu r. 1922 blahopřála k pětasedmdesátinám, z upřímného srdce ji nazvala „vůdkyní naší milovanou“

Za jakých okolností došlo k seznámení Gabriely Preissové s Fr. A. Šubertem (1849—1915), nevíme. Snad tu jistou úlohu sehrálo přátelství Gabriely Preissové s dcerou staročeského politika Fr. L. Riegra, spisovatelkou a operní libretistkou Marií Červinkovou-Riegrovou (1854—1895). Ředitel Národního divadla zasáhl kritickými připomínkami do tvaru prvních dramatických prací Gabriely Preissové a přičinil se o inscenaci jejich významných her ze slováckého prostředí.

²⁴⁾ Srov. o tom v článku Gabriely Preissové *Ten Prajz, čo vojau robí...* (*Ženské listy* r. 1888, str. 208).

²⁵⁾ V archívu JUDr. Dimitrije Preisse v Praze.

²⁶⁾ Dopis z 27. srpna 1888.

Redaktor Václav Vlček (1839—1908) vyzval Preissovou sám ke spolupráci s Osvětou.²⁷⁾

Gabriela Preissová se dobře znala také s redaktorem, překladatelem, kulturně-historickým sběratelem a národopiscem Primusem Sobotkou (1841—1925), který jí zařadil do Matice lidu *Obrázky ze Slovácka*.²⁸⁾

O stycích Gabriely Preissově se spisovateli na Moravě — s Václavem Kosmákem, Františkou Stráneckou, s Františkem Bartošem a s Janem Herbenem — byla už řeč vpředu.

Láska ke Slovensku se datuje u Gabriely Preissově již od mládí. V Hodoníně přerůstala někdy až v obdiv ke svízelné práci slovenských vlastenců a v bolestný soucit s bídou slovenského lidu v Uhrách.

Řadu let přátelila se Preissová s rodinou evangelického seniora Jána Jaromíra Boora (1852—1913) v Holiči, několik kilometrů vzdáleném od Hodonína. Ten ji zpravoval o slovenském životě a občas poradil se slovenským textem nebo výrazem.²⁹⁾ Roku 1888 dostala Preissová první v Hodoníně zprávu o smrti Jozefa Miloslava Hurbana. Zároveň s telegramem obdržela peněžní částku, kterou měla odevzdat slovenským studentům, cestujícím přes Hodonín na Hurbanův pohřeb v Hlbokém. Preissová jela do Hlbokého se dvěma studenty. Patrně ji doprovázel senior Ján Boor.³⁰⁾ Preissová pokládala za povinnost zúčastnit se pohřbu slovenského buditele, jehož vlasteneckou činnost sledovala. Hurban to byl, kdo dal mimo jiné popud k tomu, aby se r. 1882 poprvé sešel ve Velké nad Veličkou lid z obou stran Bílých Karpat a vyslechl tu plamenné projevy proti utlačovatelům. Na Hurbanově pohřbu přesvědčila se Preissová o neslýchaně hrubém chování maďarských mocipánů, kteří dali uzavřít hřbitov před zástupy lidu kordónem žandarmů.

Osobně znala se Preissová se synem Jozefa Miloslava Hurbana — Svetozárem Hurbanem Vajanským (1847—1916). Slovenský spisovatel byl také hostem u Preissů v Hodoníně. Preissová si s ním dopisovala. Měla v knihovně už od dívčích let jeho sbírku *Tatry a more*, později jeho *Suchou ratolesť*. Horujíc pro tohoto spisovatele, obstarala si v Praze i jeho fotografii.³¹⁾ Vajanskému poslala r. 1887 na jeho vyžádání první dva svazky *Obrázků ze Slovácka* a informovala ho o své dosavadní literární činnosti. Odmítla však poznámku svého strýce Pro-

²⁷⁾ O tom Gabriela Preissová ve *Vzpomínce* (Osvěta 1911). Dopisy Gabriely Preissově Václavu Vlčkovi nepodařilo se mi vypátrat.

²⁸⁾ Dopisy Gabriely Preissově Primusu Sobotkovi zůstaly mi, žel, nezvěstné.

²⁹⁾ Např. v dopise z 5. dubna 1885 ho Gabriela Preissová prosí o doslovné znění básně Jána Lešky Naše nádeje, které užila jako opakujícího se motivu v novele *Bludička*. Leškova báseň byla uveřejněna v II. ročníku časopisu Sokol, který vydával Pavol Dobšínský. Preissová, jak píše Boorovi, měla červenou knížечku, v níž básně četla; knížka se jí však ztratila.

Dopisy Gabriely Preissově Jánovi Jaromíru Boorovi jsou uloženy v archívu seniora Petra Boora v Holiči.

³⁰⁾ V dopise z února r. 1888 mu Gabriela Preissová píše, že se pro něj zastaví vozem.

³¹⁾ Srov. dopis Gabriely Preissově Sv. Hurbanu Vajanskému z 5. dubna 1887 (chová ho Mária Lapková v Liptovském Mikuláši).

cházký, že *Bludička* upomíná na *Suchou ratolest*; podotkla, že tuto knihu četla poté, co odeslala *Bludičku* Primusu Sobotkovi do Prahy.³²⁾ Vajanského požádala Preissová, aby jejím jménem poprosil Hviezdoslava o jeho podobiznu. Preissová podporovala sbírku na stavbu Národního domu v Martině a pomáhala hledat nové přispěvatele. S radostí sdělovala Vajanskému, že se ujímá slovenských učitelů Svobody a Macvejdy, kteří byli Maďary pronásledováni. Vajanskému poslala Preissová k uveřejnění volební obrázek *V sousedství*³³⁾ a *Ovečku*. Jeho Slovenské pohľady Preissová po léta odebírala. Měsíc po premiéře *Její pastorkyně* v Praze věnovala Preissová Vajanskému knižní výtisk svého dramatu. V dopise (z 18. prosince 1890) si stěžuje, že se *Její pastorkyni* dostalo „kamenování a jedu“.³⁴⁾

Preissová projevovala zájem také o mladého tehdy studenta v Praze — Martina Bencúra (Kukučina; 1860—1928), který jí napsal dopis a s nímž zprostředkoval seznámení Preissové na její přání Jan Herben.³⁵⁾ Preissová přeložila Kukučinovu prózu *Neprebudený* do češtiny jakožto příklad novely.³⁶⁾ S Kukučínem se Preissová poznala patrně také osobně. Aspoň 15. března r. 1887 o tom píše Bronislavě Herbenové toto: „Dále strýčka [Herbena, A. Z.] prosím: Až se sejde s M. Bencúrem (Kukučínem), ať mu vyřídí ode mne pozdrav a že se s ním v květnu v Praze osobně seznámím. Já si pera toho člověka velice vážím, věřte mi, jeho způsob se mi ještě více líbí než můj — — á to již něco znamená. Ráda bych si s ním dopisovala, ale věřte mi, tak toho mám mnoho.“

Preissová se znala také s učitelem, později kulturním pracovníkem, správcem tiskárny, administrátorem Národních novin a redaktorem Ludových novin, se spisovatelem tragických osudů Antonem Bielkem (1857—1911). V pozůstatosti české autorky najdeme Bielkovu knihu *Obrázky z hór* (1890) s tímto věnováním: „Slovutnej Panej Gabriele Preissovej, českéj spisovatelke a srdečnéj priateľke našej spisby s hlbokou úctou venuje pôvodca.“

Preissová se zúčastnila oslav ženského spolku Živeny v Martině, jehož byla členkou. I když se tehdy neseznámila s Elenou Maróthy-Šoltésovou (1855—1939), poznala její dílo později a někdy si s touto dlouholetou předsedkyní Živeny dopisovala. Obě spisovatelky spojovalo především úsilí o emancipaci ženy.

Roku 1892 byla vystavena na jméno Gabriely Preissové „účastina“ Knižkupecko-nakladatelského učitelského spolku v Martině. Podepsal ji mimo jiné Jozef Škultéty (1853—1947). Po letech (někdy po r. 1908) věnovala Preissová

³²⁾ V téměř listě.

³³⁾ Tento rukopis je zachován v Literárním archívu Matice slovenské.

³⁴⁾ Dopis je v majetku Márie Lackové v Liptovském Mikuláši.

³⁵⁾ Srov. dopis Gabriely Preissové Bronislavě Herbenové z 18. února 1887.

Jan Herben se zajímal o situaci na Slovensku od studentských let. V r. 1887 pobyl na Slovensku a navštívil v Hlbokém Jozefa Miloslava Hurbana. Svoje zkušenosti ze Slovenska shrnul do článku, který uveřejnil v *Obzoru* r. 1878.

³⁶⁾ Srov. dopis Gabriely Preissové Bronislavě Herbenové ze 14. května 1886. *Nemoudrý* vyšel v *Našich Hlasech* r. 1887.

podílnický list s příspěvkem šesti korun na stavbu muzejní budovy v Martině. Rezignaci na podíl doprovodila listem. Navrhuje v něm zřídit sklad slovenských výrobků a zboží, z něhož by si doplňovali své zásoby drobní slovenští obchodníci.³⁷⁾

Všechny tyto skutečnosti svědčí o tom, že Gabriela Preissová udržovala se Slovenskem tak živý styk jako málokdo jiný v českých zemích a že byla o dění na Slovensku dobře informována.

³⁷ Nedatovaný list Gabriely Preissové z Prahy Jozefu Škultétymu (je uložen v Literárním archívu Matice slovenské v Martině).

Měšťanské a vcelku tradičním způsobem žijící prostředí, v němž Gabriela Preissová za mladých let vyrůstala, formovalo záhy její světový názor. Myšlenkový vývoj Preissové by se patrně byl urychlil, kdyby se jí bylo dostalo vyššího vzdělání. Na rozdíl dejme tomu od Karoliny Světlé nebo Elišky Krásnohorské, jimž bylo v mládí dopřáno poměrně značného vzdělání (např. v cizích jazycích), Preissová byla odkázána téměř výhradně na sebevzdělání, jež mohlo jít ovšem jen po svízelných cestách. Bohatou a účinnou školou stal se spisovatelce sám život. Mnohokrát změnila místo pobytu a poznala odlišné poměry. Ovšem až do konce 19. století žila převážně ve venkovských městech.

Postupem doby se postoj Gabriely Preissové k otázkám světa a společnosti přiliš neměnil. Pevně se zformoval koncem let osmdesátých.

Světový názor Preissové tkvěl svými kořeny v etice křesťanství. Spisovatelka ovšem nikdy nebyla bigotní, natož pak bojovnou katoličkou. Vždycky tolerantní, ctíla názory jiných a dovedla se přátelsky stýkat i s evangeliky a s příslušníky církve pravoslavné. Příznačné pro ni bylo, že ctíla Mistra Jana Husa.³⁸⁾ Poukázovala na jeho příkladný život, na jeho pevný charakter a vlastenečství.

Gabrielu Preissovou odpuzoval typ shánlivého „človíčka“, který všechno své jednání zaměřuje k získání osobního prospěchu. Uměla ho s patřičnou charakteristikou odsoudit, bez ohledu na to, jaké národní, sociální nebo konfesijní proveniencie dotyčný člověk byl. Jednotlivce tohoto druhu nacházela často u židů. Ale na druhé straně měla mezi židy, kteří šli za vyššími cíli, oddané přátele. Dovedla se dojmout osudem churavého židovského učitele v Hodoníně a zobrazila jeho tragédii v jemné povídce *Ismael Lövit*. Preissová přispívala do Česko-židovského kalendáře, jakož i do Židovského kalendáře, kde se neváhala připojit k řadě židovských spolupracovníků.

Celou duší byla Preissová humanistkou. Protivila se jí každá křivda člověka na člověku, ať už k ní došlo z důvodů sociálních, národnostních, politických nebo náboženských. Napsala sice v listě Bronislavě Herbenové: „Já nemám v sobě ani jediné politické žilečky, vzduch hádek, třenic a bojů máne duši,“³⁹⁾ ale vpravdě dovedla statečně bojovat proti každému bezpráví. Ujala se například v letech osmdesátých pronásledovaných učitelů ze Slovenska a roku 1915 nebojavně protestovala proti šikanování a urážení ruských zajatců ve vojenském táboře. V připomenutém dopise vyjádřila Preissová svůj ideál svobodného člověka takto: „Proto je [člověk, A. Z.] nejdůstojnějším tvorem, aby měl široký rozhled, aby shazoval

³⁸⁾ Svědčí o tom například fakt, že r. 1884 věnovala honorář za novelu *Bolestný žert* fondu pro zakoupení Brožíkova obrazu *Hus před koncilem v Kostnici* (srov. o tom poznámku redakce v *Ruchu* r. 1884, č. 4).

³⁹⁾ Dopis z 25. prosince 1886.

pouta a chystal svým potomkům svobodnější a dokonalejší domovinu, než ji sám převzal.“

Středem zájmu Gabriely Preissové po celý život byla žena a její problémy. Spisovatelka tu ve své literární, veřejné a osvětové práci mohla navázat na velké předchůdkyně — Boženu Němcovou, Karolinu Světlou, ale především na činnost Elišky Krásnohorské. V jejich duchu bojovala za to, aby ženám byla ve společnosti přičtena tatáž práva jako mužům, aby se ženy mohly zapojit stejně jako muži do osvobozovacího zápasu národa. Emancipaci žen neviděla však Preissová jako součást celé problematiky společenské; byla přesvědčena, že cesta k ní vede přes vzdělání žen. Ideálem Gabriely Preissové byla žena všestranně kultivovaná, zajímavící se také o sport, ve všem samostatná, rovnocenná družka muže v manželství. Preissová odsuzovala nesprávnou volbu partnera, ať už ji diktoval ohled na majetek, náboženství, na společenské postavení atp. Pokud se žena řídí při svém jednání srdcem, Preissová ji nikdy nezavrhne. Zcela v našem dnešním duchu se nese stanovisko Gabriely Preissové k ženám neprovdaným; spisovatelka odhalovala nesprávnost a tvrdost přežitků, které se udržovaly okolo „starých panen“.

Není třeba ani zvláště zdůrazňovat vlastenectví Gabriely Preissové. Spisovatelka je prokázala rozvinutou činností veřejně osvětovou v Hodoníně, statečnou prací v poněmčovaných Korutanech a nebojácným jednáním za první i za druhé světové války. Svě děti vychovala Preissová v duchu vlasteneckém. Strachovala se, aby se jí neodnárodnily; proto odmítla stěhovat se do Vídně.

Preissová viděla nezaměnitelný vztah k národu jako samozřejmou povinnost člověka. Jejím druhým mužem byl rakouský státní příslušník. Ani v době, kdy se Rakousko stalo součástí Velkoněmecké říše, Preissová neposkrvnila v nejmenším svoji národní čest a vždy vystupovala jako česká spisovatelka.

Bytostnému humanismu Gabriely Preissové přičil se každý vyostřený nacionalismus, nenávistně zaměřený proti jiným národům. Mezi své přátele počítala Preissová Bedřicha Maassena (1823—1900), profesora římského a kanonického práva na universitě ve Vídni, doživotního člena panské sněmovny. Tento rodák z Meklenburska imponoval spisovatelce svým ušlechtilým humanismem a jako statečný zastávce českého školství na Moravě a ve Vídni.⁴⁰⁾

Preissová odsuzovala spory uvnitř národa samého. Chtěla vždycky vidět národ jako velkou jednotu lidí pracovitých, nesobeckých a vyhýbajících se surovosti. V dopise jednou napsala: „Tak k př. jsem se steskem se odvrátila od lidí, již s neupíratelným nadáním nosí národní stranictví až do vášně, nadají muži, vůdci v celoživotní službě národa zešedivělému a zchudlému, hlupáku, jenž rychlý rozvoj nadarmo kazí — naopak zase vůči každému reprezentantu mladočeské strany přinášejí předsudek, že je to jistě bezcharakterní boucharon — stárnoucímu básníku, jenž nemůže již plýtvat květy, starých oslů — či z osobní a chlebařské

⁴⁰⁾ Srov. o tom v článku Gabriely Preissové **Bedřich Maassen** (Osvěta 1900, str. 525 n.).

pohnutky kohosi jsou vstavu kamenovat. Konečně ve společenském ohledu hledají místo hlubokých studií a v realistice skrytých jisker lehkomyšlnost a surovou pomluvu.“⁴¹⁾

Gabriela Preissová byla přesvědčením horoucí Slovanka. Zahrnula do své lásky nejenom Slováky, trpící pod útlakem maďarského odnárodňování, ale i Bulhary, Slovince, Srby, Poláky, Ukrajince, Rusy. Navštívila téměř všechny slovanské země a dovedla poměry v nich většinou posoudit realisticky. Zvláštní úlohu při pěstování slovanské vzájemnosti určovala Preissová ženám všech slovanských národů.

Politickým názorem hlásila se Preissová ke staročechům. Na Fr. L. Riegra dívala se očima své přítelkyně Marie Červinkové, Riegrovy dcery. Nikoli však bez výhrad. Když r. 1890 začali staročeši, vedení Riegrem, vyjednávat jménem národa s Němci o tzv. vyrovnání, o správní rozdělení země, jehož výsledkem byly punktace,⁴²⁾ ztotožnila se Preissová s odmítavým míněním většiny národa. Napsala o tom 20. září 1890 Marii Červinkové-Riegrově: „Jsem do té chvíle staročeskou, kterou jsem byla před pěti lety... Ale co se týče vyrovnání, jsem z těch tisíců prostých lidí, kteří si přejí, aby celé to vyrovnání jednoduše nějaký dobrý čert vzal a odnesl, aby byl pokoj.“ Když staročeská strana volby r. 1891 katastrofálně prohrála, psala Preissová téže Riegrově dceři: „Už si připadám se svým staročestvím tak osamělá jako kůl v plotě.“ A dále pokračuje: „Já chudák se nikdy neosmělím do politiky se míchat v nějakém úsudku — ale duši věrně odané, která prohlédla kříž na kříž úsudek lidu, věřte, že naše pole — staročeské pole lidu — ne sněmovní převahy, je ztraceno.“⁴³⁾

Přestože Preissová znala smýšlení širokých vrstev národa, přestože se často stýkala s lidem, její pohled na společenské dění byl tříděně, měšťansky omezen. V krizi staročeské strany spatřovala jenom přechodnou bouři, již podle jejího názoru vyřeší čas tak, že se všechno zase vrátí do starých kolejí. Domnívala se, že až se bouře přezene, lid zavolá Fr. L. Riegra zpět.⁴⁴⁾

Styky s manžely Herbenovými na první pohled představují nový prvek v politickém vývoji Gabriely Preissové — „realismus“, reprezentovaný mimo jiné Herbenovým listem Čas. Ale dnes víme, že tyto dvě politické koncepce se koncem let osmdesátých nijak nevyklučovaly. Naopak. „Realisté“ se klonili sympatiemi více k Riegrově straně nežli k hlučnému táboru mladočeských liberálů. Usilovali zmodernizovat staročeskou stranu, přizpůsobit ji novým poměrům. Od září r. 1888

41) Gabriela Preissová v nedatovaném dopise Fr. A. Šubertovi; list pochází z konce listopadu 1888.

42) Jimi měly se okresy v českých zemích rozdělit podle většiny obyvatelstva na smíšené oblasti česko-německé a na oblasti německé. Český lid v pohraničí byl by tak vydán napospas germanizaci. Mladočeši se postavili do čela mínění národa, jež stálo proti punktacím. Ve volbách r. 1891 byla staročeská strana téměř z politického kolbiště smetena.

43) V dopise Marii Červinkové-Riegrově 6. září 1890.

44) Srov. o tom v dopise Gabriely Preissové Marii Červinkové-Riegrově z 20. září 1890.

do března r. 1890 jednali dokonce o sloučení se staročechy.⁴⁵⁾ Důrazem na drobnou veřejnou a osvětovou práci byli „realisté“ Preissové, která žila ve známém Hodoníně, velmi blízcí.

Gabriela Preissová nemohla přejít bez povšimnutí ani okolo početního růstu dělnické třídy. V próze *Podnájemníci* (Obrázky ze Slovácka) zobrazila dělníka třídě se uvědomujícího. A v povídce *Potomci Koříků* z počátku let devadesátých zaznamenala povolné třídní uvědomování dělnictva a výzvu k založení dělnického podpůrného spolku. Myšlenky socialismu tedy k Preissové pronikly, ale spisovatelka jejich revoluční podstatu nepochopila. Přijala jenom jejich humanistický cíl — odstranění vykořisťování dělnictva, odstranění bídy a bezpráví všeho druhu. K realizaci tohoto cíle nevedla podle Preissové revoluce, nýbrž ustavičné, především mravní zdokonalování každého jednotlivce. Preissová si po první světové válce vytvořila zcela idealistickou představu o socialismu, který se má uskutečňovat dobročinností.⁴⁶⁾ Tato iluze, jakkoli upřímně ze strany spisovatelčina dobrého srdce míněná, neměla přirozeně nic společného se skutečným socialismem, s vědeckým socialismem a objektivním působením vyznívala reakčně. Soucit Gabriely Preissové s utlačovanými, s chudými a opuštěnými vyúsťoval během let stále zřetelněji v buržoazní filantropii. Spisovatelka měla vždycky, a to velmi štědře, otevřenou ruku; nic se nedala zviklat ve svých podpůrných činech tím, že se její pomoci často zneužívalo. Na druhé straně dovedla se však Preissová ironicky vysmívat pseudodobročinnosti šlechtických kruhů.⁴⁷⁾ Svým úsilím o smírné vyrovnání sociálních protikladů mezi lidmi, svou vírou, že dobro zvítězí nad zlem a že povinností čestných lidí je stát v tomto zápase na straně dobra, upomíná Gabriela Preissová na velkou svoji předchůdkyni Boženu Němcovou. Preissová ovšem žila v době vyspělého kapitalismu, v době, kdy dělnická třída a později také její revoluční strana už znala reálnou cestu k odstranění bídy a vykořisťování.

Všude tam, kde filantropicky chápaný humanismus Gabriely Preissové pronikl do jejího díla, nutně musil uhlazovat hrany tvrdé skutečnosti a začloňoval východisko k odstranění sociálních překladů myšlenkou smíru mezi třídami. Jenom tam, kde pravdivě zobrazená fakta zvítězila nad idealistickým světovým názorem Gabriely Preissové, přineslo to spisovatelce vítězství umělecké. Preissová řešila často (a po roce 1890 téměř výhradně) společenské konflikty na základě mravních zásad. Pak ovšem už nepostihovala jevy a vztahy sociálně typické, ale kreslila jednotlivý případ. Zužování společensko-filosofické základny na úsek etiky neslo současně s sebou snížení a zchudobnění jejich uměleckých obrazů.

⁴⁵⁾ Prokázala to bohatým materiálem kniha Jurije Křížka, *T. G. Masaryk a česká politika* (Praha 1959).

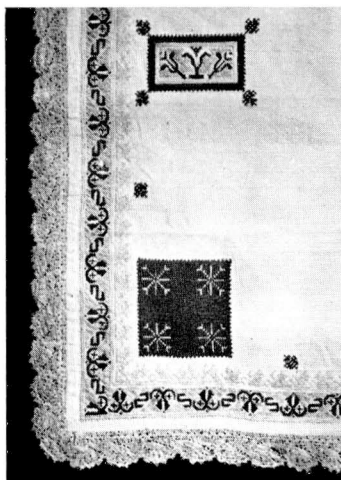
⁴⁶⁾ Srov. o tom v dopise Gabriely Preissové L. Odstrčilové-Schmoranzové 28. července 1932 (Dopis je v majetku JUDr. Dimitrije Preisse v Praze).

⁴⁷⁾ Ukazuje to například novela *Salón dobročinnosti*, uveřejněná poprvé r. 1911 v Kalendáři paní a dívek českých.

OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

27. Děvčata a šohaj z Rohatce u Hodonína
ve svátečních krojích

28. Roh „šatky“ z okolí
Uherského Ostrohu

29. Maléřka z Dolních Bojanovic
u Hodonína maluje žudro

30. Lidová malba nad oknem
(Starý Podvorov u Hodonína)

31. József Úprka: Na pole

32. Vařečkář a ženy
v polosvátečních krojích
na jarmarku v Uherském
Hradišti

33. Stanislav Lolek: V řepě

34. Františka Stránecká
v letech osmdesátých

35. Václav Kosmák
v letech osmdesátých

36. Josefa Náprstková

37. Vojta Náprstek

38. Gabriela Preissová s Julii Kusou-Fantovou r. 1888

39. František Bartoš
v letech osmdesátých

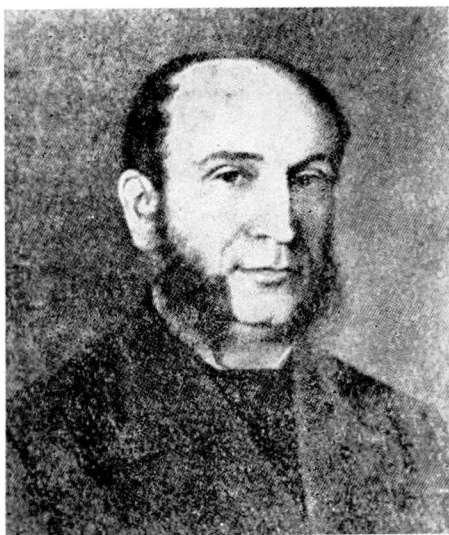
40. Leoš Janáček
v letech osmdesátých

41. Jan Herben počátkem let osmdesátých

42. Gabriela Preissová s Bronislavou
Foustkovou-Herbenovou
v letech osmdesátých

43. Ján Jaromír Boor, evang. senior v Holiči

44. Martin Kukučín
v letech osmdesátých

45. Anton Bielek

46. Svetozár Hurban
Vajanský
v mladších letech

47. Elena Maróthy-Šoltésiová
v mladších letech

48. Počátek povídky Gabriely Preissové
 Ovečka s kresbou M. Alše

Obrázky ze Slovácka.

od

Gabriely Preissové.

Díl I.

Matice lidu ročníku XX. číslo 1.

Rediguje Primus Sobotka.

(Běžné číslo 115.)

V PRAZE.

Nákladem spolku pro vydávání laických knih českých.
 1886.

49. Titulní list I. dílu Obrázků
 ze Slovácka